

NEMŠKA MOBILIZACIJA V ŠALEŠKI DOLINI

Milan Ževart*

UDK 940.540.2(497.12—116)

Milan ŽEVART, Assistant Professor, Pedagoška akademija, University of Maribor, 62000 Maribor, Yu: GERMAN MOBILIZATION IN ŠALEŠKA VALLEY

On the basis of archival sources, the author discusses the mobilization into the German army which the occupying forces began to carry out in Lower Styria in 1942, although this was against the international law. The mobilization was successful on the face of it only, for many of those who had been forcibly mobilized later deserted the German army and joined the partisans. In the period of 1943/44 the execution of this mobilization in Saleška valley was prevented by the National Liberation Movement with its own mobilization.

V letu 1942 je okupator v nasprotju z mednarodnim pravom pričel mobilizirati štajerske Slovence v svojo vojsko. Nacistični oblastniki so svojo mobilizacijo temeljito pripravili. Na štabnih razgovorih 19. januarja in 23. februarja 1942 je vladni predsednik Müller-Haccius napovedal, da bo z ureditvijo državljanstva na Spodnjem Štajerskem ustvarjen predpogoj za vpoklice v državno službo in v vojsko. Dejal je, da je to širše gledano zelo zaželeno, ker bo s tem iz Spodnje Štajerske odstranjenih precej nemirnih elementov in da bo ta ukrep imel pozitivne posledice za propagandno dejavnost.¹

Vprašanje državljanstva je bilo do 16. marca 1942 urejeno² in nato je šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem 24. marca izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in o uvedbi državne delovne službe na Spodnjem Štajerskem ter odredbo o posebni delovni obveznosti zaščitencev. Dva dni kasneje je šef civilne uprave izdal prvo objavo o popisu za vojaško službo in državno delovno službo (za moške letnike 1923 in 1924, za ženske letnike 1923 in 1924)³ dne 25. aprila pa je šef civilne uprave izdal objavo o popisu zaščitencev za posebno

* Dr. Milan Ževart, direktor Muzeja narodne osvoboditve Maribor, Heroja Tomšiča 5.

¹ Zapisnika štabnih razgovorov dne 19. januarja in 23. februarja 1942, arhiv muzeja narodne osvoboditve Maribor (navajam AMNOM).

² Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (navajam V. u. A. Bl.), št. 72 z dne 21. marca 1942.

³ V. u. A. Bl., št. 75 z dne 30. marca 1942.

delovno obveznost.⁴ Dne 21. maja je bila izdana objava o naborih za vojaško službo in državno delovno službo za moška letnika 1923 in 1924.⁴ Sledile so nove objave o popisih in naborih. V letu 1942 so izšle v uradnem listu šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem po štiri objave o popisu in o naborih za državno delovno službo in za vojsko.⁶

Priprave za mobilizacijo na Spodnjem Štajerskem so potekale že od začetka 1942. leta. Dne 25. januarja 1942 je poročal vojaški oddelek pri uradu deželnega svetnika v Celju, da so predpriprave za popise in nabore letnikov od 1900 do 1924 v teku. Dne 12. januarja 1942 so bili o popisih in naborih obveščeni vsi župani celjskega okrožja.⁷ Obenem s tehničnimi pripravami so potekale politične priprave oziroma velika propagandna aktivnost Štajerske domovinske zveze. Vsem uradom in organizacijam Štajerske domovinske zveze je njen zvezni vodja Franz Steindl naročil, da morajo napeti vse sile za uspešen popis letnikov 1923 in 1924. Poudaril je, da je Štajerska domovinska zveza izredno zainteresirana za popoln uspeh akcije in je vodje krajevnih skupin zadolžil, da morajo z župani takoj razčistiti vprašanje državljanstva vseh oseb, rojenih 1923 in 1924 in še posebej obravnavati tiste, ki se še niso prijavili za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo in v Nemško mladino in če ni kakih posebnih ovir (ujetništvo, odsotnost) in če ni raso bioloških pomislekov, morajo popisati tudi te.

Vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze so morali do 10. maja 1942 poslati zveznemu vodstvu stanje letnikov 1923 in 1924, in sicer ločeno za fante in dekleta. Steindl je poudaril, da bo popis za vojsko generalna preizkušnja vrednosti političnega delovanja Štajerske domovinske zveze in opozoril, da nasprotnik (komunistično-slovenski nasprotnik) z letaki in z ustno propagando že skuša odvrniti zajete letnike od odhoda v nemško vojsko ter jih poziva v partizane. Zvezni vodja je zapisal, da mora Štajerska domovinska zveza učinkovito nastopiti proti sovražnikovi propagandi. Vsi vodje krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze so morali po Steindlovem ukazu osebno propagirati pri vseh fantih letnikov 1923 in 1924 za odhod v vojsko in v državno delovno službo ter fante opozoriti, da bodo, če se ne bodo odzvali, izgubili domovinsko pravico na Spodnjem Štajerskem ter da bodo njihovi starši izključeni iz Štajerske domovinske zveze in tudi poslani v taborišča. Vodje krajevnih skupin so osebno odgovarjali za vsakega obveznika na svojem območju, da ne bi kdo dezertiral in za popoln uspeh pri zajetju prvih »spodnještajerskih«

⁴ V.u.A.Bl., št. 79 z dne 29. aprila 1942.

⁵ V.u.A.Bl., št. 82 z dne 23. maja 1942.

⁶ Glej še V.u.A.Bl., št. 90 z dne 24. julija 1942, št. 96 z dne 4. septembra 1942, št. 99 z dne 9. oktobra 1942, št. 103 z dne 21. novembra 1942 in št. 1 z dne 9. januarja 1943. Omeniti moramo, da so Nemci že pred uvedbo vojaške obveznosti na Spodnjem Štajerskem nabirali prostovoljce za SS. Iz velenjske občine so 1941. leta odšli trije v SS, iz šoštanjске pa štirje. Iz Šoštanja so 1939. leta pobegnili v Nemčijo štirje Nemci oziroma nemčurji, ki so že pred napadom na Jugoslavijo prostovoljno vstopili v nemško vojsko in v SS (poročilo župana mesta Šoštanj z dne 24. novembra 1941 in poročilo župana v Velenju z dne 23. februarja 1942 osrednjemu zbirnem mestu za sodobne zgodovinske dokumente (AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze).

⁷ Poročilo oddelka II-1 c pri uradu (od 1. februarja 1942 deželnega svetnika) v Celju z dne 25. januarja 1942, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam AIZDG), fasc. 297 (navajam poročilo oddelka II-1 c).

vojakov. Vodstveni urad II. zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze je moral s propagando v časopisju in z letaki podpreti akcijo.⁸ Že pred Steindlovo okrožnico, še bolj pa po njej, je pričel delovati propagandni aparat Štajerske domovinske zveze, navduševati obveznike za vstop v »najboljšo vojsko na svetu« in opozarjati na hrabrost »Spodnještajercem« v času prve svetovne vojne ter na slavo 47. in 89. polka habsburške armade. Propagando so spremljale grožnje.⁹ Pred odhodom v vojsko so vsi obvezniki dobili pismo Štajerske domovinske zveze s podpisom pristojnega vodje krajevne skupine, ki je na kratko povzemalo glavna propagandna gesla in nemški abecednik.¹⁰

Naciste je le skrbelo, kako bo uvedba vojaške obveznosti odmevala med prebivalstvom in kakšen bo odziv obveznikov. Niso bili prepričani v popoln uspeh. Župani celjskega okrožja so morali svojemu deželnemu svetniku Antonu Dorfmeistru v poročilu za mesec april opisati zadržanje prebivalstva v zvezi s popisom obveznikov za vojaško in delovno službo.¹¹ Poročil županov obeh šaleških občin (Šoštanj in Velenje) o tem nismo našli, pač pa je velenjska orožniška postaja poročala, da so se med dekleti, ki so bila popisana za državno delovno službo, razširile govorice, da jih bodo poslali na vzhodno fronto, kjer bodo morale biti na voljo nemškim vojakom. Orožniška postaja je poskušala ugotoviti razširjevalce te govorice, a v tem ni uspela.¹²

Nabori letnikov 1923 in 1924 so bili v celjskem okrožju od 17. maja do 18. junija 1942 v Celju, v Rečici v Gornji Savinjski dolini, v Šoštanju in v Šmarju pri Jelšah. Od 5. do 22. maja so bili nabori deklet, rojenih 1923. leta in kmalu zatem tistih, rojenih 1924. leta. Do konca junija 1942 sta bila popisana še letnika 1921 in 1922.¹³

Ko je bil julija 1942 poklican v vojsko letnik 1923, se je pokazalo, da je bil začetek nemške mobilizacije uspešen. V celjskem okrožju je ta letnik odšel v vojsko 23. julija 1942. V Celju, kjer so se rekruti zbrali, so pred odhodom poslušali še propagandna govora okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze in deželnega svetnika Dorfmeistra ter podpolkovnika Schwarza. Dorfmeister je izrazil svoje zadovoljstvo, ker so se kljub sovražnikovi propagandi obvezniki polnoštevilno odzvali pozivu. Od sedemsto sedemdeset poklicanih so se razen treh vsi odzvali pozivu. Nemci so menili, da se bosta pojavila še dva in le za enega so mislili, da je odšel k partizanom. Tak uspeh mobilizacije je presenetil celo

⁸ Okrožnica zveznega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 11. aprila 1942, AMNOM.

⁹ V Lageberichtu št. 26 za 5. april 1942 vodstvenega urada II okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze Celje je pisalo: »Sedaj bo tudi Spodnještajerc imel čast nositi obleko najboljšega vojaka na svetu... Kdor pa misli, da mora to izbegniti, da bi služil najboljši vojski na svetu in se bo skrival po gozdovih, ta si piše svojo sodbo sam.«

¹⁰ Primerek pisma je v AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze.

¹¹ Okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 24. aprila 1942, zgodovinski arhiv Celje (navajam ZAC).

¹² Poročilo orožniške postaje Velenje z dne 17. aprila 1942 izpostavi tajne državne policije v Celju, arhiv muzeja revolucije Celje (navajam AMRC).

¹³ Poročili oddelka II-1 c z dne 25. maja in 25. junija 1942, AIZDG, fasc. 297. Ko so bili nabori v Šoštanju, so naborniki po mestu prepevali slovenske pesmi; v tem primeru se Nemci zaradi tega niso preveč razburjali. Marica Trobej, Dnevnik, 6. zvezek, AMNOM.

naciste. Dorfmeister je bil navdušen in je v svoji okrožnici vodjem krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze zapisal: »Uspeh je čudovit,« ter pohvalil vse vodje krajevnih skupin in jih prosil, naj njegovo zahvalo sporočijo tudi vodjem vermašafta in Nemške mladine.¹⁴

Iz Saleške doline je 23. julija odšlo v nemško vojsko štiriinšestdeset fantov, in sicer štiriinštrideset iz velenjske občine, trideset pa iz šoštanjске.¹⁵

Nacistov pa uspeh ob vpoklicu letnika 1923 ni uspaval. Takoj po odhodu tega letnika v vojsko se je pričela propagandna obdelava letnikov 1921 in 1922, ki sta morala avgusta na nabor. V času od 27. julija do 2. avgusta so bili v vseh krajevnih skupinah Štajerske domovinske zveze apeli za ta dva letnika. Dorfmeister je predpisal program apelov in propagandna gesla ter ukazal, da mora biti na vsakem apelu prisoten tudi frontni bojevnik, ki se je izkazal v prvi svetovni vojni. Vodje krajevnih skupin so morali do 3. avgusta 1942 Dorfmeistru poslati poročilo o poteku apelov.¹⁶

Štajerska domovinska zveza kljub uspešnemu poteku mobilizacije ni prenehala skrbeti za propagandno dejavnost med »spodnještajerskimi rekruti«. Njeni propagandisti so obiskovali vojašnice, v katerih so urili vojake iz Spodnje Štajerske. Zvezni vodja Steindl je julija 1942 ob vpoklicu letnika 1923 predlagal, naj bi govorniki Štajerske domovinske zveze seznanili oficirje in podoficirje garnizij z rekruti iz Spodnje Štajerske s problematiko spodnještajerskega prostora, kar je bilo kasneje tudi storjeno.¹⁷

Do konca 1942. leta sta bila poleg letnikov 1921 in 1922 na naborih še letnika 1919 in 1920. V celjskem okrožju so bili nabori za ta dva letnika od 19.

¹⁴ Okrožnica okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze Dorfmeistra z dne 27. julija 1942, AIZDG, fasc. 2; poročilo oddelka II-1 c, AIZDG, fasc. 297; Marburger Zeitung, št. 206/207 z dne 25/26. julija 1942; zapisnik štabnega razgovora dne 27. julija 1942, AMNOM.

Po razdelilniku za »Steirische Soldaten Zeitung« (AMNOM) naj bi iz celjskega okrožja julija 1942 odšlo v nemško vojsko le 550 rekrutov. Vsekakor pa bo prava številka tista, ki jo je navedel Dorfmeister v svoji okrožnici.

¹⁵ Podatek je v AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze.

¹⁶ Okrožnica vodje celjskega okrožja Štajerske domovinske zveze z dne 27. julija 1942, AIZDG, fasc. 2.

¹⁷ Dopis zveznega vodje Štajerske domovinske zveze z dne 24. julija 1942 šefu civilne uprave na Spodnjem Štajerskem; dopis šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem z dne 4. avgusta 1942 generalu Schallerju — Kalistu in dopis šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem z dne 4. avgusta 1942 zveznemu vodji Štajerske domovinske zveze. Vsi navedeni dopisi so v AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze.

Junija 1943 so pri zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze ustanovili poseben referat »Truppenbetreuung«, ki je bil zadolžen za povezavo z vojaki s Spodnje Štajerske, januarja 1944 pa je pričela izhajati spodnještajerska izdaja Steirische Soldaten Zeitung, ki se je imenovala Untersteirischer Soldatenzeitung. Iz gradiva v AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze, je razvidno, da so se vodstva tistih vojaških garnizij in oddelkov državne delovne službe, ki so imela rekrute s Spodnje Štajerske, obračala na Štajersko domovinsko zvezo, ker so imela velike težave zaradi neznanja nemščine pri spodnještajerskih rekrutih. Zahtevala so priročnike za učenje nemščine in propagandno gradivo v »domovinskem jeziku«. Neka enota državne delovne službe je zahtevala celo slovenski prevod prisege, češ da rekruti iz Spodnje Štajerske nemško ne razumejo. Nta štabnem razgovoru 3. oktobra 1942 je vladni predsednik povedal, da se vojska pogosto pritožuje zaradi »velikanskih jezikovnih težav«, ker vojaki s Spodnje Štajerske ne obvladajo nemščine (zapisnik razgovora je v AMNOM).

oktobra do 13. novembra 1942. Do konca leta 1942 sta bila popisana še letnika 1918 in 1925. Letnik 1924 je bil najprej vpoklican v državno delovno službo, iz te pa takoj v vojsko.¹⁸

Dorfmeister je po uspešni mobilizaciji letnika 1923 trdil, da je bil to nedvomno uspeh delovanja Štajerske domovinske zveze in da bi velik del fantov odšel v gozdove, če ne bi bilo njene pojasnjevalne in propagandne dejavnosti.¹⁹ Povsem podcenjevati nacistične propagande seveda ne smemo. Le-ta je vsaj v nekaterih predelih Spodnje Štajerske vplivala na ljudi. Vendar je treba uspeh nemške mobilizacije v 1942. letu pripisati predvsem nemškemu nasilju, ki je 1942. leta doseglo višek, in pa dejstvu, da so nacisti 1942 že pred začetkom mobilizacije zadali osvobodilnemu gibanju hude udarce. Osvobodilna fronta in partizanske enote tedaj niso bile dovolj močne, da bi lahko izrabile nemško mobilizacijo za vključevanje vpoklicanih v partizanske vrste. Vodstvo osvobodilnega gibanja na slovenskem Štajerskem je pravočasno pričelo s propagando proti nemški mobilizaciji. Že pred 2. februarjem 1942 so Nemci našli partizanske letake v zvezi s predvidenimi vpoklici v nemško vojsko.²⁰ Konec marca 1942 je vodstvo osvobodilnega gibanja na Slovenskem Štajerskem pozvalo Slovence, naj namesto »v peklensko vojsko poklicnih razbojnikov, morilcev in posiljevalcev« gredo raje v partizane, ki branijo koristi slovenskega ljudstva.²¹ Okrožni odbor Osvobodilne fronte za Celje in okolico je ob obletnici padca Cvetkovićeve vlade opozoril, da pomeni vermanšaft prikrito mobilizacijo za vzhodno fronto.²² Maja je vodstvo osvobodilnega gibanja v severovzhodni Sloveniji izdalo poziv proti mobilizaciji v nemško vojsko, v nemško delovno službo in v vermanšaft.²³ V juniju je pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo pozval slovenska dekleta, naj ne vstopajo v nemško delovno službo.²⁴

Nacisti so partizansko propagando proti mobilizaciji v nemško vojsko, v delovno službo in v vermanšaft jemali zelo resno in sproti ukrepali. Vendar pa v času, ko so nacisti uspešno uničevali organizacijo osvobodilnega gibanja na terenu, trgali njene zveze in izvajali množične represalije, partizanski pozivi niso mogli biti uspešni. To je ugotovil tudi pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo, ki je sredi avgusta 1942 poročal centralnemu komiteju KPS, da vpoklici v vermanšaft in delovno službo vzbujajo strah in obup, a da se obvezniki partizanskim pozivom odzivajo v premajhnem številu. Pokrajinski komite je v poročilu tudi zapisal: »Začenja se utrjevati nevarna psihoza, češ bolje je, da sem sam mrtev (če grem v Wehrm(ann)schaft) ali na fronto) kot pa

¹⁸ Poročila oddelka II-1 c z dne 25. avgusta, 25. septembra, 25. oktobra, 25. novembra in 15. decembra 1942, AIZDG, fasc. 297.

¹⁹ Okrožnica vodje celjskega okrožja Štajerske domovinske zveze z dne 27. julija 1942, AIZDG, fasc. 2.

²⁰ O tem je poročal na štabnem razgovoru 2. februarja 1942 zastopnik varnostne službe (zapisnik razgovora je v AMNOM).

²¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (navajam Dokumenti revolucije), knjiga I, Ljubljana 1962, dok. št. 153, proglas vodstva slovenske narodnoosvobodilne fronte na Spodnjem Štajerskem.

²² Dokumenti revolucije 2, dok. št. 1.

²³ Dokumenti revolucije 2, dok. št. 60.

Uredniški odbor je objavil poziv po nemškem prevodu, ki je v AMNOM, in navedel, da je letak iz začetka junija 1942. Iz nemškega prevoda letaka, ki je v AMRC, pa je razvidno, da so ga Nemci prevedli že 1. junija 1942.

²⁴ Nemški prevod poziva je v AMRC.

da pobijejo celo družino (če grem v partizane.«²⁵ Le z malo drugačnimi besedami sta isto povedala v svojih poročilih član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo dr. Dušan Kraigher-Jug (konec oktobra 1942)²⁶ in politikomisar II. grupe odredov Dušan Kveder-Tomaž v poročilu z dne 14. novembra 1942.²⁷ Kraigher je v svojem poročilu tudi navedel, da so okupatorjeve represalije nad družinskimi člani partizanov silno učinkovito sredstvo proti osvobodilnemu gibanju. Zaključimo lahko, da uspeh nemške mobilizacije ni bil rezultat nacistične propagande, ampak predvsem posledica okupatorjevega nasilja. Sergej Kraigher, Dušan Kraigher in Dušan Kveder so v svojih poročilih navedli kot glavni razlog za uspeh nemške mobilizacije skrb vpoklicanih za usodo svojcev. To je veljalo za večino slovenske Štajerske in tudi za Šaleško dolino.

V času, ko se je začela nemška mobilizacija, je imela Šaleška dolina svojo partizansko enoto. Šaleška četa, ki je do prihoda II. grupe odredov na Štajersko pripadala 1. štajerskemu bataljonu, pa zaradi preplaha, ki so ga povzročile aretacije in streljanja sodelavcev osvobodilnega gibanja, ni mogla preprečiti ali vsaj ovirati nemške mobilizacije. V letu 1942 je namreč osvobodilno gibanje v Šaleški dolini utrpelo najhujše izgube. V nobenem drugem letu okupacije ni bilo tako velikih izgub. V času narodnoosvobodilnega boja je dalo življenje za svobodo štiristo dvainpetdeset oseb iz Šaleške doline. Od tega števila padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja je bilo v letu 1942 stoštiriintrideset žrtev za svobodo. Dejansko pa je bilo število žrtev, ki jih je zahtevalo 1942. leto, še večje. Mnogo tistih, ki so jih Nemci aretirali 1942, je pomrlo v koncentracijskih taboriščih po letu 1942 in niso upoštevani pri številu izgub v 1942. letu. Nemci so 1942. leta v Mariboru in Celju ustrelili šestinsedemdeset sodelavcev osvobodilnega gibanja iz Šaleške doline.²⁸ Največ sodelavcev osvobodilnega gibanja v Šaleški dolini so Nemci aretirali v začetku junija in v začetku avgusta 1942. 2. junija so nacisti izvedli v Šaleški dolini veliko aretacijsko akcijo (Grossaktion) v Šoštanj in Velenju ter v okoliških krajih. Aretirali so štiriinosemdeset ljudi.²⁹ Sredi junija so Nemci zopet izvajali aretacije v Šoštanj in v Topolšici. Aretirali so enaindvajset ljudi. Petnajst oseb je v času teh aretacij zbežalo v gozd oziroma k partizanom.³⁰ Dne 4. avgusta 1942 so Nemci v Šaleški dolini aretirali svojce do tedaj ustreljenih sodelavcev osvobo-

²⁵ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (navajam Zbornik NOV), VI/3, dok. št. 124.

²⁶ Dokumenti revolucije 3, dok. št. 169.

²⁷ Zbornik NOV, VI/4, dok. št. 86. O uspehu nemške mobilizacije je poročal tudi štab II. grupe odredov 27. oktobra 1942 in tedaj navedel: »Slovenski fantje se pustijo odpeljati kot govedo v klavnico.« (Zbornik NOV, VI/4, dok. št. 68).

²⁸ Življenjepisi padlih borcev in žrtev fašističnega nasilja iz velenjske občine, arhiv Zveze združenj borcev NOV občine Velenje (navajam AZZB NOV Velenje); razglasi šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem in razglasi višjega vodje SS in policije v XVIII. vojaškem okrožju o streljanjih v Mariboru in v Celju v letu 1942, AMNOM.

²⁹ Poročilo izpostave tajne državne policije v Celju z dne 30. junija 1942 komandantu varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem, arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani (navajam ARSNZ). M. Trobejeva navaja v svojem Dnevniku, 4. zvezek, da so bile aretacije v noči na 1. in v noči na 2. junij.

³⁰ Izjava Romana Simonitija, AZZB NOV Velenje, M. Trobej, Dnevnik, 5. zvezek; poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 17. julija 1942 izpostavi tajne državne policije v Celju, AMRC.

dilnega gibanja in partizanov. Ohranjena sta dva seznama oseb, ki so bile aretirane 4. avgusta 1942 v šoštanjski in velenjski občini, a verjetno nista popolna. Po teh seznamih je bilo v Šaleški dolini aretiranih 4. avgusta sto triinpetdeset oseb.³¹ V takih razmerah Šaleška četa ni podvzela kake posebne akcije proti nemški mobilizaciji in se ji ni priključil iz Šaleške doline niti eden tistih, ki so dobili poziv za nemško vojsko, kljub temu, da so bili med njimi tudi taki, ki so že od 1941. leta delovali v osvobodilnem gibanju.³² Do konca 1943. leta je na nemških frontah padlo že sedemintrideset fantov iz Šaleške doline.³³

Poglavje o nemški mobilizaciji v letu 1942 v Šaleški dolini moramo zaključiti z dejstvom, da nemška mobilizacija v letu 1942 le ni bila tako uspešna, če upoštevamo kasnejši razvoj. V letih 1943 in 1944 je veliko število tistih, ki so bili vpoklicani v nemško vojsko, dezertiralo iz nje in se priključilo partizanom.³⁴

V letu 1943 je nemška mobilizacija v Šaleški dolini vzbujala čedalje večje nezadovoljstvo, zlasti še, ker so v tem času že prihajala obvestila o smrti tistih, ki so bili vpoklicani 1942. leta. Največ slovenskih fantov iz Šaleške doline je na nemških frontah padlo prav v 1943. letu.³⁵

Navedli smo že podatke o naborih in o vpoklicu v nemško vojsko do konca 1942. leta. V januarju in v prvi polovici februarja leta 1943 so bili nabori lenikov 1918 in 1925. Kmalu zatem je bil letni 1925 vpoklican v državno delovno službo. Do 23. aprila 1943 so bili v celjskem okrožju zaključeni nabori letnikov

³¹ Seznam na območju orožniške postaje Šoštanj dne 4. avgusta 1942 aretiranih svojcev ustreljenih in pobeglih in seznam prijatih oseb v aretacijski akciji 4. avgusta 1942 na območju velenjske občine, AMNOM. Prvi seznam je sestavila orožniška postaja Šoštanj, pri velenjskem seznamu pa sestavljalca ni naveden.

³² Šaleški četi se je od vpoklicanih priključil le Bogdan Vašl iz Št. Andraža, ki bi moral 23. julija v nemško vojsko. Po nemških navedbah je bil to edini, ki je odšel v partizane v celjskem okrožju, ko so Nemci mobilizirali letnik 1923. Med tistimi, ki so sredi junija 1942 iz Šoštanja in okolice odšli v partizane, je bilo tudi nekaj takih, ki bi leta 1942 morali na nabore in v nemško vojsko, a njihov odhod v partizane ni bil neposredno povezan z nemško mobilizacijo.

³³ Seznam na fronti padlih Spodnještajercev, AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze. Po 1943. letu se je število padlih na nemških frontah zaradi pobegov iz nemške vojske zmanjšalo.

³⁴ Gradivo o borbah in aktivistih v AZB NOV Velenje.

³⁵ Seznam na nemških frontah padlih Spodnještajercev, AMNOM; Totengedenkbuch der Deutsch- Untersteirer, Graz 1970. V navedeni publikaciji so najprej našteje žrtve za nemško Spodnjo Štajersko, ki so padle 27. januarja 1919 v Mariboru. Žrtve za nemško Spodnjo Štajersko od 1941—1945 so našteje po okrožjih iz časa okupacije. Skrajna brezobzirnost publikacije je v tem, da so poleg podatkov o padlih gestapovcih, ovađuhih in o drugih pripadnikih okupatorjevega aparata, navedena ponemčena imena prisilno mobiliziranih Slovencev, ki so padli na nemških frontah in so bile tudi žrtve, ki jih je povzročil nacistični okupator. V publikaciji se uporabljajo tudi ponemčena krajevna imena. V celoti so v publikaciji številni netočni podatki, veliko je tudi raznih pomanjkljivosti. Še zlasti so nepopolni podatki o prisilno mobiliziranih Slovencih, ki so padli na nemških frontah. Verjetno avtorji niso imeli dovolj podatkov. Za Šaleško dolino je naštetih le del tistih, ki so padli na nemških frontah. Tako npr. v seznamu padlih ni naveden Richard Tischler, prvi vodja krajevene skupine Štajerske domovinske zveze v Velenju, ki je 1941. leta odšel prostovoljno v nemško vojsko in je nato padel na vzhodni fronti. Navedeno pa je ime fanta iz zavedne slovenske in partizanske družine v Škalah, čigar brat je padel kot partizan, drugega brata pa so Nemci ubili v koncentracijskem taborišču Dachau. V publikaciji je npr. tudi navedeno, da je 1943 padel na nemški fronti Karel Destovnik iz Šoštanja. Kot nemški vojak je padel Kajuhov brat Jožef.

1916 in 1917, v času od 6. do 26. julija 1943 pa sta bila na vrsti letnika 1914 in 1915. Za letnik 1926 so bili nabori od 9. avgusta do 14. septembra 1943. Nabori so bili v Celju, v Rogaški Slatini, v Braslovčah in v Šoštanjju.³⁶ Po naborih letnika 1926 je bil nekaj časa premor. Na štabnem razgovoru dne 19. junija 1943 je Steindl dejal, da e treba ugotoviti, če Spodnja Štajerska še lahko pošlje nadaljnje letnike v vojsko.³⁷ Konec 1943. leta so Nemci začeli popisovati letnik 1927.³⁸ Da bi ilustrirali, koliko ljudi je bilo prizadetih s popisi oziroma z nabori posameznih letnikov, naj navedemo, da je bilo v Šaleški dolini sto enaintrideset fantov letnika 1926 in sto enainštirideset letnika 1927.³⁹ Naborom so sledili vpoklici v državno delovno službo in v vojsko. Vendar vsi, ki so bili na naborih potrjeni, niso bili takoj vpoklicani v vojsko. V Šaleški dolini je bil mnogim rudarjem preložen odhod v vojsko. Pri naboru letnika 1926 je naborna komisija ugotovila, da so številni še preslabotni in je bil mnogim zaradi tega odložen odhod v vojsko na kasnejši čas.⁴⁰

V 1943. letu nemška mobilizacija na Spodnjem Štajerskem ni bila več tako uspešna kot v letu 1942. Vendar tega leta še ni prišlo do množičnega odhajanja v partizane namesto v nemško vojsko. Nabori letnikov 1916 in 1917 v aprilu 1943 so v celjskem okrožju za Nemce še potekali v redu. Tudi iz obeh šaleških občin so se vpoklicani polnoštevilno odzvali.⁴¹ Konec maja 1943 so na štabnem razgovoru že obravnavali partizansko mobilizacijo v celjskem okrožju. Šlo je za sedemnajst primerov. Po nemški navedbi naj bi bil to prvi primer partizanske prisilne mobilizacije na Spodnjem Štajerskem.⁴² Okupator pa že kmalu ni več kaj dosti verjel prijavam o prisilnih mobilizacijah in celjski okrožni vodja in deželni svetnik Dorfmeister je prvič 20. maja, drugič pa v začetku julija 1943 naročil županom in vodjem orožniških postaj, da morajo za vsakega, ki ga partizani mobilizirajo, poročati, če je bila res prisilna mobilizacija, ali pa gre samo za maskirano oziroma za dogovorjeno prisilno mobilizacijo. Ker so tisti, ki so jih partizani mobilizirali, v večini primerov bili vsaj formalno člani vermanšafta ali Nemške mladine, so morali svoje mnenje podati tudi pristojni vodje teh organizacij. Dorfmeister je zahteval natančno izpolnitev svojega ukaza, ker bodo, kot je zapisal v svoji okrožnici, poročila zelo pomembna za usodo svojcev tistih, ki so jih partizani mobilizirali.⁴³ Konec septembra 1943 je Dorfmeister z okrožnico sporočil županom, vodjem krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze in vodjem orožniških postaj na

³⁶ Poročila oddelka II-1 c pri uradu deželnega svetnika Celje z dne 25. februarja, 25. marca, 25. aprila, 25. maja, 25. junija, 26. julija, 25. avgusta, 25. septembra in 25. oktobra 1943, AIZDG, fasc. 297.

³⁷ Zapisnik štabnega razgovora dne 19. julija 1943, AMNOM.

³⁸ Poročilo oddelka II-1 c pri uradu deželnega svetnika Celje z dne 20. decembra 1943 in 25. januarja 1944, AIZDG, fasc. 297.

³⁹ Številčni seznam letnikov 1926 in 1927 v celjskem okrožju, AIZDG, fasc. 70. Seznam je pripravilo orožniško okrožje Celje.

⁴⁰ Glej opombi 36 in 37.

⁴¹ Okrožnica okrožnega vodje in deželnega svetnika okrožja Celje z dne 27. aprila 1943 s priloženim poročilom vojaškega oddelka z dne 27. aprila 1943, AIZDG, fasc. 236.

⁴² Zapisnik štabnega razgovora dne 31. julija 1943, AMNOM.

⁴³ Strogo zaupna okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 6. julija 1943, AIZDG, fasc. 177. Dorfmeister je v tem času v zvezi s potekom naborov posebej pohvalil tri občine celjskega okrožja (Rogaška Slatina, Vojnik in Škofja vas) in jih postavil za zgled drugim.

območju svojega okrožja svojo ugotovitev, da od nabora do nabora vse več vojnih obveznikov, ki bi morali v vojsko, odženejo partizani. Po njegovem trdnem prepričanju gre za prostovoljne odhode v partizane in vojni obvezniki skušajo z navidezno prisilno mobilizacijo obvarovati svojce. Zato je Dorfmeister po Steindlovem naročilu ukazal vodjem krajevnih skupin in županom, da morajo z vodji orožniških postaj natančno preučiti vsak primer partizanske mobilizacije po 1. januarju 1943. Dorfmeistru so morali župani in vodje krajevnih skupin štajerske domovinske zveze poslati podatke o svojcih tistih, ki so odšli v partizane oziroma tistih, ki so jih partizani mobilizirali. Poslati je bilo treba podatke o starših, starih starših, bratih, sestrah, o ženi in o otrocih in še o drugih sorodnikih, če so živeli v skupnem gospodinjstvu z osebo, ki je šla v partizane.⁴⁴

Nacisti so poizkušali na razne načine preprečiti odhode vojnih obveznikov k partizanom in pobege iz nemške vojske. To so skušali preprečiti tudi z intenzivno »duhovno-politično in socialno oskrbo« mobiliziranih Spodnjih Štajercev in njihovih svojcev v domovini.⁴⁵ V zvezi s to nalogo je bil pri zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze, in sicer v okviru vodstvenega urada II, ustanovljen poseben referat (Sonderreferat Truppenbetreuung).⁴⁶ Nemška propaganda pa v letu 1943 ni imela kakega posebnega učinka in sami nacisti so se bolj zanesli na grožnje. Vsakega vojnega obveznika oziroma Slovenca, ki je služil v nemški vojski, so seznanili s tem, da bo žrtvoval svojce, oziroma da bodo ti poslani v taborišče, če bo šel k partizanom. Vojakom, ki so bili na dopustu, so morali vodje orožniških postaj pojasniti, da bodo njihovi svojci izgnani tudi v primeru, če ne bodo izpolnjevali dobljenih navodil oziroma če bodo z malomarnim ali namernim ravnanjem v času dopusta omogočili, da jih bodo partizani zajeli.⁴⁷

⁴⁴ Strogo zaupna okrožnica okrožnega vodje deželnega svetnika okrožja Celje z dne 27. septembra 1943, AIZDG, fasc. 2.

⁴⁵ Okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 5. maja 1943, ZAC.

⁴⁶ Nekaj gradiva o delovanju tega referata je v fondu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v AMNOM. Prve okrožnice tega referata, ki so ohranjene, so iz junija 1943. V enem izmed dokumentov z dne 6. novembra 1943 je zapisano, da je bil pred časom ustanovljen Sonderreferat Truppenbetreuung. Z vojniki pa so vzdrževale zveze in skušale nanje vplivati tudi krajevne skupine Štajerske domovinske zveze. »Duhovno-politično oskrbo« vojakov iz Spodnje Štajerske oziroma nasilno mobiliziranih Slovencev osvetljuje poročilo o Truppenbetreuungsart, ki jo je opravil Josef Lackner iz zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze julija 1943. Lackner je obiskal nekaj garnizij, kjer so vežbali mobilizirane štajerske Slovence. Le-tem je najprej sporočil prisrčne pozdrave zveznega vodje Štajerske domovinske zveze, jih nato spomnil na vojaške tradicije Spodnještajercev, še zlasti na njihovo junaštvo v času prve svetovne vojne, nato pa je rekrute prepričeval, da niso Slovenci in ne vindišarji, ampak domovini zvesti Štajerci, ker je bila Spodnja Štajerska le 23 let pod Jugoslavijo, okoli 1000 let pa je pripadala Štajerski oziroma k nemškemu območju. Vojake je tudi pozval, naj mu povedo, če imajo kakšne težave in če jim lahko v domovini kaj pomaga. V dveh primerih so vojaki iz Spodnje Štajerske Lacknerju po njegovi pridigi o nemški Spodnji Štajerski povedali, da jih nadrejeni zmerjajo s slovenskimi in vindišarskimi psi. V Konstanci mu je vojak, ki je bil doma iz Plešivca pri Velenju in je kasneje v partizanih postal komandant jurišnega bataljona, na kratko povedal, da so mu Nemci ustrelili očeta, mater, brate in sestre pa poslali v taborišče (Lacknerjevo poročilo je v AMNOM).

⁴⁷ Okrožnici deželnega svetnika okrožja Celje z dne 8. in 26. julija 1943, AIZDG, fasc. 178.

Strah za svoje je bil v letu 1943 še vedno osnovni vzrok tega, da je velik del vpoklicanih odšel v nemško vojsko, četudi z namenom, da bodo čimprej pobegnili, ali da bodo na fronti prešli na drugo stran. Nemške grožnje pa v letu 1943 le niso povsem zalegle. Nemško nasilje je sredi 1943. leta zaradi razmaha osvobodilnega gibanja moralo popuščati in nacisti niso mogli več dosledno izvajati zamišljenih represalij. V Šaleški dolini v letu 1943 Nemci niso aretirali niti ene družine sicer še redkih dezertarjev iz nemške vojske.⁴⁸ V nekaj primerih pa Nemcem vsaj nekaj časa ni bilo povsem jasno, kaj se je zgodilo z vojakom, ki je izginil. Tisti, ki so odšli v partizane, so to na vse mogoče načine skušali prikriti. Tako se je na primer neki vojaški dopustnik iz Šaleške doline pred odhodom pravilno odjavil, prevzel na orožniški postaji svojo vojaško opremo in poskrbel, da so ga ob odhodu na železniški postaji v Velenju videli tudi okupatorjevi pristaši. Namesto na vzhodno fronto pa se je odpeljal le do železniške postaje v Doliču in se kmalu nato sestal na dogovorjenem mestu s partizanskim aktivistom Francem Polhom-Izakom. Njegovi družini so Nemci še nekaj časa nakazovali denarno podporo.⁴⁹ Franc Žličar iz Velenja je julija 1943, ko bi moral v nemško vojsko, odšel v partizane takole: najprej se je odpeljal v Ormož k svojemu stricu, se nato šel kopat v Dravo, na obali je pustil obleko z osebnimi dokumenti in skušal Nemce preslepiti, da je utonil; nato je skrivaj odšel v partizane na Pohorje.⁵⁰

Ker grožnje niso več povsem zalegle, je okupator skušal z raznimi ukrepi preprečiti odhod vojnih obveznikov v partizane in pobege iz nemške vojske. V tistih občinah celjskega okrožja, ki so jih šteli za ogrožene, so se morali vojaški dopustniki od junija 1943 pred odhodom k svojem prijaviteli na pristojnem prijavnem mestu (na orožniški postaji, pri policiji itd.). Pri prijavi so morali predati uniformo, orožje in vojaške dokumente. Svojci so mu morali prinesiti civilno obleko. Če je bil dopustnik doma zunaj sklenjenega in zavarovanega naselja, je vodja orožniške postaje določil, kje bo stanoval v času dopusta, župan pa mu je moral preskrbeti stanovanje v sklenjenem naselju. Svojce zunaj sklenjenega naselja je lahko obiskal le podnevi. Navedeni ukrep so Nemci uveljavili na ozemlju naslednjih občin celjskega okrožja: Šoštanj, Velenje, Šmartno ob Paki, Mozirje, Rečica, Ljubno, Luče, Gornji grad, Polzela, Braslovče, Vransko, Šentjur ob Taboru, Prebold, Petrovče, Laško in Rimske Toplice. Šaleška dolina, Gornja Savinjska in Zadrebška dolina so bile torej v celoti prištete med območja, ki jih ogrožajo partizani.⁵¹

Julija 1943 so Nemci prepovedali pošiljati vojake na dopust na območje Spodnje Štajerske južno od Drave; izjemi sta bili le mestni območji Maribora

⁴⁸ Da je bil okupator od poletja 1943 vedno manj zmožen izvajati represalije na Spodnjem Štajerskem, je ugotovil tudi Tone Ferenc v prispevku Osvobodilni boj in okupatorjevi neuspehi pri mobilizaciji žive sile in gmotnih sredstev, Naša obramba, leto 1, št. 11—12, str 56—57. Ferenc navaja osnovne podatke o nemški in partizanski mobilizaciji.

⁴⁹ Gradivo o NOB v Šaleški dolini v AZZB NOV Velenje; Franc Polh in Janko Ževart, ustna vira.

⁵⁰ Izjava Franca Žličarja-Branka, AMNOM.

⁵¹ Povelje garnizijskega komandanta v Celju z dne 24. junija 1943, AIZDG, fasc. 178.

Območje garnizijske komande v Celju je obsegalo podeželska okrožja Brežice, Trbovlje, Celje in del podeželskega okrožja Maribor (Okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 8. julija 1943, AIZDG, fasc. 178).

in Ptuja. Vendar so tudi po tej prepovedi posamezniki še prihajali na dopuste južno od Drave in so se morali ravnati tako, kot je bilo zanje določeno junija 1943.⁵² Da bi otežočil partizansko mobilizacijo v svojem okrožju, je deželni svetnik Dorfmeister ukazal županom, da morajo pozive za vojsko izročiti obveznikom neposredno pred naborom oziroma pred odhodom v vojsko. Obveznike, ki so bili doma zunaj sklenjenih naselij, pa naj bi župani nastanili v krajih z nemško postojanko.⁵³

Razvoj je pokazal, da nemški ukrepi niso mogli preprečiti partizanske mobilizacije vojaških obveznikov in pobegov iz nemške vojske. Nemška mobilizacija se je spremenila v lov na ljudi. Do večjega preloma v tekmi za rekrute pa je na Spodnjem Štajerskem prišlo šele jeseni 1943. Do tega časa se je večina obveznikov še pokoravala nemškim pozivom. Tudi velik del tistih, ki so odšli v nemško vojsko v jeseni 1943, je kasneje dezertiralo iz nemške vojske. Nemška mobilizacija je pospeševala partizansko.

V Šaleški dolini so Slovenci in še zlasti rekruti že od začetka nemške mobilizacije javno izražali svoje nezadovoljstvo ob vpoklicih v nemško vojsko. Franc Polh-Izak je po prihodu na šaleški teren spomladi 1943 poročal, da je odpor proti nemški mobilizaciji precejšen in da jo ljudje povsod kritizirajo.⁵⁴ Izakova ocena se ujema s tem, kar je bilo približno v istem času zapisano v okupatorjevo kroniko velenjske šole: »V mnogih krajih vojaške službe ne smatrajo za častno službo narodu, ampak za posiljevanje. Manjka spoznanje, da v tem boju ne gre le za Nemčijo, ampak za obstoj Evrope in s tem tudi za obstoj spodnještajerske domovine.«⁵⁵ Ko sta bila v začetku aprila 1943 mobilizirana dva letnika, so Nemci za vpoklicane, kot običajno, pripravili v Šoštanjju poslovilno slovesnost oziroma zborovanje. Toda rekruti in njihovi svojci niso hoteli na Glavni trg, kjer naj bi bilo zborovanje, in so odšli kar na železniško postajo.⁵⁶ V šoštanjski občini fantje, ki so jih popisovali za nabor že maja 1943 niso hoteli več podpisati popisnih listin, češ, da podpis pomeni prostovoljno prijavo za nemško vojsko, ker bi jim sicer iz okupirane dežele ne bi bilo treba oditi v vojsko. Odklanjanje podpisov je zajelo skoraj vse celjsko okrožje in deželni svetnik Dorfmeister je na prošnjo vojaškega okrožnega poveljstva v Celju konec septembra 1943 ukazal županom, da morajo vojnim obveznikom z nemškim državljanstvom na preključno pojasniti, da podpis listin ne pomeni prostovoljne prijave za vojsko.⁵⁷ Posa-

⁵² Okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 26. julija 1943, AIZDG, fasc. 178; okrožnica podeželskega okrožja Maribor z dne 7. septembra 1943, AMLR Sl. G.; več dokumentov o zapori Spodnje Štajerske južno od Drave za vojaške dopustnike je v fondu zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze v AMNOM. V navedeni Dorfmeisterovi okrožnici je zapisano, da je ukaz o prepovedi na dopuste južno od Drave izdala OKW.

⁵³ Okrožnica okrožnega vodje in deželnega svetnika celjskega okrožja z dne 27. septembra 1943, AIZDG, fasc. 2.

⁵⁴ Izakovo poročilo o šaleškem terenu je ohranjeno v nemškem prevodu v AIZDG, fasc. 155. Izak je napisal poročilo v začetku maja 1943.

⁵⁵ Nemška kronika osnovne šole Velenje, arhiv osnovne šole Miha Pintar-Toledo v Velenju (zapis za šolsko leto 1942/43).

⁵⁶ M. Trobej, Dnevnik, 8. zvezek.

⁵⁷ M. Trobej, Dnevnik, 9. zvezek; okrožnica deželnega svetnika okrožja Celje z dne 29. septembra 1943, ZAC.

mezni vojni obvezniki so zelo ostro kritizirali vpoklice v nemško vojsko in zahtevali, da naj gredo na fronto tisti z rdečimi izkaznicami (z izkaznicami stalnega članstva v Štajerski domovinski zvezi). Vpoklicani so odhajali v vojsko z lesenimi kovčki in ljudje so z žalostjo pripominjali, da nosijo s seboj svoje krste.⁵⁸ Nezadovoljstvo zaradi nemške mobilizacije v letu 1943 v Šaleški dolini še ni preraslo v res aktivni odpor in ni še prišlo do množičnega odhoda v partizane.

Po doslej znanih podatkih je prvi Šalečan, ki je pobegnil iz nemške vojske, to storil 6. februarja 1943, ko je zapustil stražarsko mesto na vzhodni fronti in prešel na sovjetsko stran.⁵⁹ Prvi, ki se je po begu iz nemške vojske priključil partizanom v domačem kraju — v Šaleški dolini — je to storil 17. aprila 1943. Pobegnil je iz vojašnice v Schwazu in nato postal aktivist na šaleškem območju.⁶⁰ Nato so postopoma prihajali v partizane novi dezertjerji, vendar je bila v letu 1943 pred septembrom partizanska mobilizacija v Šaleški dolini manj uspešna kot v sosednjih dolinah, Mislinjski in Gornji Savinjski. V Šaleški dolini so se še vedno čutile posledice hudih udarcev, ki jih je zadal okupator osvobodilnemu gibanju v letu 1942. Poteg tega pa v Šaleški dolini tedaj ni bilo partizanske enote. Slabša partizanska mobilizacija je bila tudi posledica tega, da so partizanski aktivisti v obravnavanem obdobju začeli delovati kasod 1. do 25. aprila izvedli 385 prisilnih mobilizacij (zapisnik razgovora je v AMNOM). neje kot v Mislinjski in Gornji Savinjski.⁶¹

Odločilne udarce je osvobodilno gibanje zadalo nemški mobilizaciji v obdobju od septembra 1943 do konca aprila 1944, ko je v glavnem prešlo iz zapušniškega sistema v množični upor proti okupatorju. Predvsem je osvobodilno gibanje zadalo nemški mobilizaciji hude udarce po prihodu XIV. divizije. Poverjeništvo IOOF za Štajersko je 16. aprila 1944 izdalo okrožnico s sklepom o mobilizaciji vseh za vojsko sposobnih moških od sedemnajstega do petinštiridesetega leta starosti, a je predvidevalo postopno mobilizacijo oziroma mobilizacijo, ki se bo, kolikor bo le mogoče, izvajala na prostovoljni osnovi. Po navodilu poverjeništva IOOF bi naj partizani najprej mobilizirali vojne obvez-

⁵⁸ Zapisal avtor po izjavah večjega števila Šalečanov.

⁵⁹ Dopis vojaške pošte št. 18577 krajevemu policijskemu uradu v Pesju (takega urada v Pesju ni bilo, dopis je dobil župan velenjske občine); dopisa župana v Velenju z dne 21. aprila in 7. maja deželnemu svetniku Celje in dopis deželnega svetnika okrožja Celje z dne 29. aprila 1943 celjski izpostavi komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem, AIZDG, fasc. 179.

⁶⁰ Dopis župana v Velenju z dne 23. aprila 1943 deželnemu svetniku Dorfmeistru v Celju in dopis deželnega svetnika okrožja Celje z dne 29. aprila 1943 izpostavi tajne državne policije v Celju, AIZDG, fasc. 179,

⁶¹ Zbornik NOV, VI/6, dok. št. 19, poročilo štaba IV. operativne cone z dne 4. junija 1943.

O intenzivnejši partizanski mobilizaciji v Gornji Savinjski dolini pričajo tudi nemški sezname oseb, ki so odšle v partizane, AIZDG, fasc. 295/I. O partizanski mobilizaciji v Mislinjski dolini je gradivo v AMLR Slovenjgradec. Med drugim je zanimivo poročilo krajevne skupine Štajerske domovinske zveze Počgorje z dne 19. oktobra 1943. Novinci iz Mislinjske doline so povečini odšli v pohorsko partizansko enoto. Nemci so 30. septembra 1943 zaplenili del arhiva Pohorske čete in tudi iz tega gradiva in iz nemškega elaborata, ki je nastal na osnovi zaplenjenega gradiva, je vidno, da je bila partizanska mobilizacija 1943 v Mislinjski dolini uspešnejša kot v Šaleški (elaborat s seznamom pohorskih partizanov je v AMNOM).

nike, ki so bili zaposleni v industriji, in vojne obveznike iz dolinskih krajev, kjer je okupator najlaže izvajal mobilizacijo. Takoj pa je bilo treba mobilizirati ubežnike iz nemške vojske.⁶² Partizanska mobilizacija je naraščala postopoma in konec aprila še ni bila splošna. Povelje o izvajanju mobilizacije so dobile tudi enote IV. operativne cone.⁶³ Enote XIV. divizije so bile zelo zadovoljne z novinci in v poročilih se omenja, da med novinci skoraj ni dezertarjev in da so dobri in disciplinirani vojaki.⁶⁴

Zaradi vedno večjega obsega partizanske mobilizacije je šef civilne uprave po dogovoru s komandantom varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem 15. marca 1944 izdal odredbo o ukrepih proti svojcem sovražnikov države in sklicujoč se na svojo odredbo z dne 16. avgusta 1941 poblastil deželne svetnike, da po sporazumu z okrožnimi vodji Štajerske domovinske zveze svoje partizanov, ubežnikov iz nemške vojske in tistih, ki se niso odzvali pozivom na nabor, in tistih, ki so jih partizani prisilno mobilizirali in se ne bodo vrnili, izženejo z njihovih domov, njihovo premoženje pa zaplenijo.⁶⁵ Odredbo so nacisti objavili v časopisju in jo uporabljali pri svoji propagandi in pri zastraševanju.⁶⁶ Omenjene odredbe, ki sicer ni bila nekaj novega, saj so nacisti 1942. leta dosledno aretirali družine partizanov, pa nacisti tokrat zaradi političnih in tudi gospodarskih razlogov niso mogli izvesti. Partizanov je bilo že preveč. Na štabnem razgovoru 2. maja 1944 je zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Steindl razložil, »da se ni težilo za shematskim izvajanjem te odredbe« in da se bo izvedla le v posameznih primerih, ki naj služijo kot svarilo.⁶⁷ Kljub odredbi šefa civilne uprave o ukrepih proti sovražnikom države je bila partizanska mobilizacija na slovenskem Štajerskem vedno bolj obsežna, kar je v svojih poročilih navajal tudi komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem.⁶⁸

V šaleški dolini pred koncem aprila 1944 še ni bilo splošne partizanske mobilizacije. Nemška mobilizacija pa je že povsem odpovedala. Tisti, ki so prišli na dopust iz nemške vojske, se praviloma niso več vračali v svoje enote, ampak so odhajali v partizane. V šentiljskem okraju OF so izvajali mobiliza-

⁶² Okrožnica poverjeništvu IOOF za Štajersko z dne 16. aprila 1944, AIZDG, fasc. 436/II.

⁶³ Zbornik NOV, VI/13, dok. št. 26.

⁶⁴ Poročilo Zveze komunistične mladine XIV. divizije z dne 4. maja 1944 pokrajinskemu komiteju ZKMJ za Slovenijo, ACK ZKS.

⁶⁵ V.u.A.Bl., št. 6 z dne 23. marca 1944, str. 27; okrožnica komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 18. aprila 1944, AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze.

⁶⁶ Štajerski gospodar, št. 14 z dne 8. aprila 1944 in št. 15 z dne 15. aprila 1944.

⁶⁷ Zapisnik štabnega razgovora v AMNOM.

Nemci Uiberreitherjeve odredbe niso mogli izvajati. Kasneje so zanikali, da to bi to bil znak njihove slabosti (Marburger Zeitung, št. 265 z dne 21. septembra 1944).

⁶⁸ Poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 7. in 14. aprila 1944 (AIZDG, fasc. 157/III) in poročilo z dne 28. aprila 1944 (Zbornik NOV, VI/13, dok. št. 172). Na štabnem razgovoru 2. maja 1944 je komandant varnostne policije in varnostne službe Vogt povedal, da so partizani od 1. do 25. aprila izvedli 385 prisilnih mobilizacij (japisnik razgovora je v AMNOM).

cijo aktivisti, v krajih na desni strani Pake pa so pričele mobilizirati enote XIV. divizije. Mobilizirala je tudi šaleško-mislinska skupina VOS. Večina tistih, ki so šli v partizane pred koncem aprila 1944, so se partizanom priključili prostovoljno, kljub temu da so partizani večkrat izvedli navidezno prisilno mobilizacijo.^{68a}

Obdobje od konca aprila do začetka decembra 1944 je bilo obdobje največjega razmaha narodnoosvobodilnega boja v Šaleški dolini. To je bil čas množičnega upora in čas, ko se je močno osvobodilno gibanje na terenu zlilo z dejavnostjo partizanskih vojaških enot v mogočno vseljudo vojno proti okupatorju. To je bil tudi čas množične partizanske mobilizacije, ki je bila v navedenem obdobju v glavnem zaključena. Nemška mobilizacija ni uspevala, pač pa je uspevala partizanska. Okupator je kmalu spoznal, da je NOB povsem onemogočila njegovo mobilizacijo ter je skušal dobiti vsaj nekaj vojnih obveznikov z aretacijami. Popisi in nabori vojnih obveznikov so sicer v celjskem okrožju še potekali, v času od 20. junija do 4. julija so bili nabori letnika 1913, v istem času pa so popisovali letnika 1911 in 1912. V jeseni 1944 je bil popis letnikov 1908, 1909, 1910 in 1928. Kot je razvidno iz okupatorjevih poročil, pa zaradi partizanske dejavnosti popisa navedenih letnikov v glavnem ni bilo mogoče izvesti. Na naborih je bilo še manj obveznikov, kot so jih lahko popisali.⁶⁹ Končno je šef civilne uprave začasno ukinil rekrutacije na Spodnjem Štajerskem in jih ponovno uvedel šele po uspehih nemške ofenzive v zimi 1944/45.⁷⁰

V Šaleški dolini je lahko okupator mobiliziral vojne obveznike, če izvzame Nemce, le, če jih je prijel oziroma aretiral. Vojaške obveznike so skušali pridobiti tudi s prevaro. Ena izmed nalog okupatorjevih enot, ki so od časa do časa hajkale na šaleškem območju, je bila tudi lov na vojaške obveznike. Navedli bomo dva primera takega lova. Dne 9. maja 1944 so po ukazu deželnega svetnika Dorfmeistra krenili v Ravne pri Šoštanju štirje vodi 2. bataljona vermanšafta (65 mož), deset pripadnikov deželne straže in vodja orožniške postaje, da bi polovili vse moške od 15. do 50. leta, ki jih še niso mobilizirali partizani. Ker je območje Raven razmeroma veliko in je v tem kraju dosti samotnih kmetij, so se vermani razdelili v dve skupini, da bi lažje opravili svojo nalogo. Štab Tomšičeve brigade, ki je bil tedaj v Zavodnjah, je poslal v Ravne eno četo 3. bataljona, ki je vermane pognala v beg in jih zasledovala prav do Šoštanja. Poskus nemške prisilne mobilizacije v Ravnah

^{68a} Slava Kralj, Kronika št. Ilja pri Velenju iz časov NOB, AMNOM, gradivo za zgodovino NOB v Šaleški dolini, AZZB NOV Velenje; poročili orožniške postaje Velenje z dne 19. marca in 11. aprila 1944, ARSNZ (sedaj AIZDG); poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 24. aprila 1944, AIZDG, fasc. 296, poročilo komandanta varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem z dne 28. aprila 1944, AIZDG (navedena nemška poročila navajajo primere prisilne partizanske mobilizacije v Šaleški dolini).

⁶⁹ Poročila vojaškega oddelka pri deželnem svetniku Celje z dne 25. maja, 26. junija, 26. julija, 26. avgusta, 28. septembra, 25. oktobra, 30. novembra in 27. decembra 1944, AIZDG, fasc. 297.

⁷⁰ Okrožnica vodstvenega urada I pri zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze z dne 5. februarja 1945, AMNOM, fond zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze.

tako ni uspel.⁷¹ Prva alarmna četa Ptuj, ki je sredi julija 1944 sodelovala v nemški hajki na območju Podkrajja pri Velenju, Podgorja, Lokovice in Št. Andraža, je poročala, da je bila njena naloga poiskati in zajeti vojne obveznike na omenjenem območju. Ko je od Stanovškove kmetije pod Goro Oljko krenila proti Podkrajju, so jo obstreljevali neki partizani. Po spopadu se je 1. alarmna četa Ptuj na poziv dveh orožnikov iz Velenja umaknila nazaj k Stanovšku in nato izropala Blagotinskovo domačijo, ni pa dobila nobenega vojnega obveznika.⁷² Julija 1944 je okupator dobil nekaj nabornikov tako, da tistih, ki so se iz šoštanjске občine odzvali pozivu na nabor, niso več izpustili domov. Pri velenjskem premogovniku pa so sklicali neki apel in prijeli navzoče vojne obveznike.⁷³ V začetku novembra 1944 je ukazal šoštanjjski župan, da je treba začasno zapreti moške letnike 1908, 1909, 1910, ki bi morali na nabor. Šoštanjjska orožniška postaja je poročala, da so partizani še pred nemško akcijo mobilizirali večino moških navedenih letnikov.⁷⁴ Oktobra 1944 so bili v Celju nabori za dekleta, rojena 1927. leta, in sicer za državno delovno službo. Po prvotnem načrtu bi morali biti ti nabori že junija. Iz Šaleške doline ni odšlo na nabor niti eno dekle.⁷⁵

Tudi v obdobju od decembra 1944 do osvoboditve je bilo osvobodilno gibanje v Šaleški dolini množično, čeprav se je močno povečal okupatorjev pritisk. Posledice ofenzive pozimi 1944/45 se niso preveč čutile. Zelo majhen del prebivalstva pa se je v času ofenzive zopet pričel pokoravati nekaterim okupatorjevim odredbam. Potem ko je okupator v času svoje ofenzive znova uvedel rekrutacijo na Spodnjem Štajerskem,⁷⁶ se je od sto šestindvajsetih vojnih obveznikov, ki so dobili v velenjski občini pozive za nabore, le odzvalo štiriindvajset moških in fantov. Vsi ostali pa so po poročilu velenjske orožniške postaje odšli k partizanom, ali pa so se skrili. Menimo pa, da so bili med tistimi, ki so se odzvali, predvsem Nemci, saj je okupator pozval na nabore kar pet letnikov in z izjemo letnika 1929 je šlo tudi za take, ki dotlej iz raznih vzrokov še niso bili na naboru.⁷⁷

⁷¹ Poročilo orožniške postaje Šoštanj z dne 10. maja 1944, AMNOM; poročilo 2. alarmne čete Ptuj—jug z dne 10. maja 1944 in poročilo o dejavnosti 2. alarmne čete Ptuj—jug od 30. aprila do 25. maja 1944, AIZDG, fasc. 347; poročilo 2. bataljona vermanšafta z dne 11. maja 1944 polku Spodnja Štajerska, AIZDG, fasc. 347; poročilo štaba Tomšičeve brigade z dne 10. maja 1944 štabu XIV. divizije, AIZDG, fasc. 335/1.

⁷² Poročilo 1. alarmne čete Ptuj z dne 21. julija 1944, AIZDG, fasc. 347.

⁷³ M. Trobej, Dnevnik, 17. zvezek.

⁷⁴ Poročili orožniške postaje Šoštanj z dne 8. novembra 1944, AIZDG, fasc. 296 in z dne 14. novembra 1944, AMNOM.

⁷⁵ Poročili vojaškega oddelka pri deželnem svetniku Celje z dne 25. maja in 25. oktobra 1944, AIZDG, fasc. 297.

⁷⁶ Okrožnica zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze z dne 5. februarja 1945, AMNOM.

⁷⁷ Poročilo orožniške postaje Velenje z dne 23. aprila 1945, AIZDG, fasc. 82.

DIE DEUTSCHE MOBILISATION IN DER ŠALEŠKA DOLINA (SCHALLTAL)

Zusammenfassung

Im Monat März 1942 hatte der Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, im Gegensatz zu dem internationalen Völkerrecht, die Verordnungen über die Einführung des Wehrrechts und des Reichsarbeitsdienstes in der Untersteiermark getroffen. Die Mobilisation hatte der Okkupator gründlich vorbereitet und allmählich ausgeführt. Im Monat Juli 1942 wurde zuerst der Jahrgang 1923 in die deutsche Wehrmacht einberufen.

Im Jahre 1942, als es dem Okkupator gelang der Befreiungsbewegung schwere Schläge zu versetzen und als der nazistische Terror den Höhepunkt erreichte, gedieh die deutsche Mobilisation vor allem wegen der nazistischen Zwangsmassnahmen gegen die Angehörigen derjenigen, die nicht der Einberufung nachgekommen sind. Berücksichtigen wir aber die spätere Entwicklung, so war auch die deutsche Mobilisation im Jahre 1942 nicht so erfolgreich. Viele von denen die in die deutsche Wehrmacht zwangsmobilisiert wurden, flüchteten aus der Wehrmacht und schlossen sich in der Heimat den Partisanen an. Einige aber liefen über die Fronten und zogen zu den Alliierten. In der zweiten Hälfte des Jahres 1943 beschleunigte sogar die deutsche Mobilisation die Partisanenmobilisation. In der Šaleška dolina versetzte die Befreiungsbewegung in dem Zeitabschnitt vom September 1943 bis zum Ende April 1944 der deutschen Mobilisation entscheidende Schläge. In der Zeit des grössten Aufschwungs der Befreiungsbewegung und des Massenwiderstandes gegen den Okkupator, vom Ende April bis zum Anfang Dezember 1944, wurde die Partisanenmassenmobilisation ausgeführt und sie schloss die Mehrheit der Wehrpflichtigen ein. Der Okkupator trachtete mit Verhaftung einige Wehrpflichtige zu ergreifen, jedoch gelang ihm das nur in einzelnen Fällen.